

УДК 821.14'02.09:938

Шагури М. С.

СПРАВЕДЛИВІСТЬ, ПИХА ТА МІФ: ДО ПИТАННЯ ПРО ОСНОВНУ ІДЕЮ ТА ЗНАЧЕННЯ ТРАГЕДІЇ ЕСХІЛА «ПЕРСИ»

Статтю присвячено особливостям відображення історичних подій Греції V століття до н. е. у трагедії Есхіла «Перси».

Ключові слова: античність, Давня Греція, драматургія, театр, Есхіл, «Перси», Фриніх, Саламін, греко-перські війни.

V століття до н. е. в історії афінського поліса можна назвати епохою зростаючої напруги [7; 8; 11; 12]. Афінський демократичний устрій являв собою процес, він не мав сталих ознак і постійно змінювався, ставав усе більш радикальним. Окрім цього, важливим є питання, чи справді демократичні заклики, що виголошувалися лідерами, були втілені в життя: варто пригадати, що стосовно своїх союзників Афін поводитися досить «тиранічно» [8], тоді як демократичні права і свободи поширювалися винятково на громадян Афін.

Не менш неспокійною була і зовнішньополітична ситуація: антична Греція ніколи не була єдиною державою із чітко визначеним центром, навпаки, Еллада була радше скупченням різноманітних і різнорідних полісів, із різною формою правління, які постійно між собою ворогували. Проте масштаб цих сутичок був незначний аж до V ст. до н. е., яке ознаменувалося двома широкомасштабними серіями воєн: перша з них, так звані греко-перські війни, змусила греків об'єднатися заради протистояння зовнішньому ворогові, натомість інша, відома під назвою Пелопоннеської війни, точилася між двома найпотужнішими військовими союзами Еллади – Афінською Архе і Пелопоннеським союзом. Ці дві війни справили величезне

враження як на тогочасних «інтелектуалів», так і на решту громадян поліса, адже всі вони були сучасниками й безпосередніми учасниками військових дій. Відповідно, можемо припускати, що вибрані воєнні епізоди використовувалися драматургами під час написання трагедій і були близькими та зрозумілими глядачам.

Після низки успішних завоювань у середині VI ст. до н. е. Персія під владою династії Ахеменідів перетворилася на надзвичайно могутню державу, з величезним економічним і військовим потенціалом [5, с. 53–79, 234–254, 461–592]. Ця держава постійно розширювала свої кордони: у 546 р. до н. е. війська царя Кіра захопили Малу Азію, в тому числі й багаті міста Іонії. Саме з повстання в Іонії почалася серія греко-перських воєн (500–449 рр. до н. е.): участь Афін і Еретрії в допомозі повсталим дала персидському царю Дарію привід для вторгнення в європейську Грецію. Варто пригадати, що Дарій вважав греків своїми підданими – відтоді, як багато грецьких міст дали перським посланцям «землю і воду» [3, с. 353]. Далі відбулися три переможні для Афін битви: у 490 р. перси, спустошивши Еретрію, висадилися на східному узбережжі Аттики, де сталася Марафонська битва, у 480 р. відбулася Саламінська битва, втрати під час якої позбавили

перське командування надій на легку перемогу, а у 479 р. – битва при Платеях, що стала переломним моментом у війні, після неї перси вже оборонялися, а грецькі війська пішли в наступ.

Не оминули своїм впливом події греко-перських війн і драматургів [9; 10]. Як видається, театр у 470–60 рр. нагадував справжнє поле боротьби, переможними хорегами ставали видатні політики, а вистави присвячувалися недавнім переможним для Афін подіям.

До наших часів збереглася лише одна трагедія, створена не на міфологічній, а на історичній основі. Трагедія Есхіла «Перси» була поставлена в Афінах у 472 р. до н. е. Починаючи розмову про цю трагедію, варто наголосити на декількох, здавалося б, очевидних, проте надзвичайно важливих моментах: після перемоги сплинуло зовсім небагато часу, переважна більшість публіки була учасниками недавніх битв із персами, а Афіни досі стояли в руїнах. Усі ці фактори мали, як ми пересвідчимося далі, значний вплив на те, як Есхіл побудував свою трагедію.

Незадовго до того, у 476 р., афіняни побачили трагедію Фриніха на аналогічну тему. Вона до нашого часу не збереглася, проте деякі факти про неї відомі. Зокрема, дослідники зазначають, що дія в трагедії Фриніха також відбувалася в Сузах, а сама трагедія радше нагадувала кантату [6, с. 40], оскільки в ній було мало конфлікту, натомість багато плачів. Есхіл поставив «Персів» через досить-таки невеликий проміжок часу (чотири роки) після постановки Фриніха. Це дає підстави вважати, що його трагедія містила в собі якісно нову інформацію, яку Есхіл хотів донести до своїх глядачів. Дія «Персів» також відбувається в Сузах: можливо, таке рішення було прийняте задля того, аби уникнути занадто сильного натуралізму.

Уся трагедія сприймається як одне ціле, кожний елемент якого підпорядкований основній і, фактично, єдиній ідеї. Стосовно того, в чому конкретно полягає ця ідея, існує дві основні точки зору. Згідно з однією з них, зважаючи на тему трагедії та історичний матеріал, який Есхіл використовував під час написання «Персів», основна ідея твору мала би полягати у звеличенні перемоги під Саламіном та прославленні діянь греків, а особливо афінян. Проте, як ми далі зможемо проілюструвати, це не зовсім так. З іншого боку, важко погодитися з думкою Кітто [6, с. 42], що основним і наскрізним мотивом усього твору є лише *ἄβρις*, гординя Ксеркса, основна причина нещастя перського народу.

Перш ніж робити загальні висновки, розглянемо кожен з тез. Безперечно, Есхіл користувався під час написання «Персів» добре відомим йому особисто історичним матеріалом: варто пригадати, що він сам брав участь у трьох визначальних битвах – Марафонській, Саламінській та Платейській. Отже, можемо припустити, що про перебіг греко-перських воєн він знав не з чужих слів. Проте ця впевненість зникає, коли читач, також знайомий з історією, починає читати твір. Найбільше запитань викликають дивно розставлені акценти: Есхіл звеличує насправді дрібну акцію на Пситалії, вигадує абсолютно неправдоподібні подробиці поразки над Стрімоном, зображує повернення армії персів від Саламіну як ницу втечу, а побудову мосту через Гелеспонт – як святотатство і, що найбільше впадає в око – зображує Дарія не просто суто позитивним у своїй мудрості і розсудливості героєм, але також і переконаним домосідом, який не зазіхає на чужі і далекі володіння, як його нерозумний син Ксеркс. Окрім того, звертає на себе увагу те, що, афінянин і безпосередній учасник описуваних подій, Есхіл практично не оспівує свій рідний поліс. За свідченнями Геродота [3, с. 397, 430, 491], афіняни брали активну участь у війні: в битві при Пситалії вони діяли як на суші (гопліти під проводом Аристида), так і на морі, а в битві при Саламіні 2/3 грецького флоту становили саме афінські кораблі. Натомість Есхіл, згадуючи про ці битви, називає учасників з боку Еллади просто *Ἕλληνας*, не зазначаючи, до якого поліса вони належать, акцентуючи увагу глядачів радше на тому, що під час цих битв загинув цвіт перської знаті.

Усі ці неточності видаються щонайменше дивними й незрозумілими навіть для сучасного дослідника, можемо собі уявити, як могли би бути здивовані й обурені глядачі, які були сучасниками й безпосередніми учасниками зображуваних подій. Проте, як ми знаємо, трагедії Есхіла було присуджено перше місце. Отже, можемо припустити, що повідомлення, яке хотів донести Есхіл до глядачів, не було пов'язане з точним зображенням історичних подій, воно полягало в чомусь іншому, і це інше було добре зрозуміле афінянам. Тут варто дослухатися до думки, висловленої видатним британським ученим Кітто [6, с. 46]. Він вважає, що Есхіл писав не епічну, а релігійну драму, а отже, історичний матеріал для написання він використовував так само вільно, як і міф. Справді, за допомогою цієї теорії можна

пояснити більшість згаданих вище неточностей і позірних помилок Есхіла. Усе у світі побудоване на законах справедливості (Δίκη), будь-яке її порушення призводить до катастрофічних наслідків. Ксеркс для Есхіла перетворюється на символічну причину всіх нещасть, він – живе втілення ὕβρις, агресії та пиhi, відповідно, він має бути покараний. Натомість постать Дарія, чи то пак його тіні, вимальовується максимально контрастно до постаті Ксеркса, саме заради ще більш яскравого зображення його ὕβρις. Дарій, можна сказати, є втіленням рівноваги і Δίκη: саме тому він зображений максимально мудрим і розважливим правителем, який не зазіхає на території Європи, що розташовані за межею, встановленою богами. Тут можемо спостерігати ще один приклад функціонування Δіке, яке виявляється в божественній рівновазі: боги провели сакральну межу між Азією і Європою, наділили владою над Азією персів, а владою над Європою – греків. Ксерксова ὕβρις полягає якраз у тому, що Азії йому недостатньо, і він хоче підкорити Європу, тим самим цю рівновагу порушуючи.

Як акти покарання, дотримуючись концепції Кітто, можна сприймати описи обох битв – при Писиталії та при Саламіні: це удари небес, які мусить прийняти на себе персидське військо за надмірну зажерливість свого царя. Опис битви при Стримоні також показовий: тут ми вже бачимо не лише помсту богів – за знищені персами святині відплачує сама земля Еллади заради відновлення Δіке:

Дарейος
εἰ μὴ στρατεύοισθ' ἐς τὸν Ἑλλήνων τόπον,
μηδ' εἰ στρατεύμα πλεῖον τὸ Μηδικόν.
Αὐτὴ γὰρ ἡ γῆ ξύμμαχος κείνοις πέλει
[4, 790–792].

ДАРІЙ

Не ходіть війною більше на греків,
навіть якщо сили Мідії переважають їхні.

Сама земля є їхнім союзником
(тут і далі переклад мій. – М. Ш.).

Отже, підсумовуючи, ми можемо стверджувати, що «Перси», так само як і інші трагедії Есхіла, Софокла та Еврипіда, що збереглися до нашого часу, побудовані на міфологічній основі, з тією тільки різницею, що цей міф створений драматургом на основі подій, що відбувалися недавно. Для підтвердження цієї тези звернімося до Аристотеля [1, с. 42–43]. Витоками всякого мистецтва він називає мімесис,

наслідування, оскільки воно ставить людину в особливу позицію стосовно дійсності, спонукаючи до роздумів, вивчення та осмислення (1448b5-20). В основі трагічного мистецтва лежить міметичне імітування міфу, внаслідок якого митець виходить на іншу, позаміфічну позицію. Міф, своєю чергою, – це та дія чи зв'язок дій (σύνθεσις чи σύστασις τῶν πραγμάτων [1, с. 48]), на міметизації яких зосереджена сама суть трагічного видовища і які обов'язково складаються в щось ціле і внутрішньо завершене. Відповідно, як слушно зазначає Анатолій Ахутін [2, с. 6–7], трагічний поет має створювати не стільки метри, скільки міфи, адже творець він остільки, оскільки наслідує дії. На прикладі «Персів» можемо спостерігати сам процес такої міфотворчості: ми бачимо, як Есхіл бере матеріал з життя (історичні події греко-перських воєн), формує з нього міфоподібний матеріал (виокремлює випадкові події з життя, які складаються в цілісність) та перетворює його на трагедію.

Незважаючи на те, що більшість історичних подій, описаних у «Персах» є, як ми могли побачити, значною мірою міфологізовані, можемо віднайти в тексті й декілька цілком чітких натяків на особливості зовнішньополітичної ситуації тогочасної Еллади. Передовсім звертає на себе увагу згадка про зростаючу могутність і авторитет афінського поліса:

Атосса
ἀλλὰ μὴν ἴμεῖρ' ἐμὸς παῖς τήνδε θηρᾶσαι πόλιν;
Хорός
πᾶσα γὰρ γένοιτ' ἄν Ἑλλὰς βασιλέως ὑπήκοος
[4, 233–234].

АТОССА

Чи насправді мій син так хоче
захопити цей поліс?

ХОР

Так, бо тоді всі елліни підкорилися б царю.

Як уже зазначалося, Есхіл явно не акцентує увагу глядачів на значній ролі Афін під час війни, він не згадує про їхні особливі заслуги в окремих визначальних битвах, приписуючи перемогу Ἕλληνας і Зевсові. Як видається, він так робить через вимоги жанру: як ми знаємо, надмірна деталізація подій, зображених у трагедії, могла серйозно вплинути на сприйняття глядачів, викликати надмірні емоції й стати причиною штрафу для драматурга. Натомість Есхіл прославляє Афіни, але в досить-таки загальному ключі, який, утім, мав бути зрозумілим пересічному глядачеві.

Список літератури

1. Аристотель. Поэтика / Аристотель. – К. : Мистецтво, 1967. – 136 с.
2. Ахутин А. В. Открытие сознания / А. В. Ахутин // Человек и культура. Индивидуальность в истории культуры. – М. : Наука, 1990. – С. 6–7.
3. Геродот. Історії в дев'яти книгах / Геродот. – Харків : Фоліо, 2006. – 655 с. – (Бібліотека світової літератури).
4. Aeschylus. Persians [Electronic resource] / Aeschylus // ed. Herbert Weir Smyth, Ph. D. – Cambridge, 1926. – Mode of access: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0011%3Acard%3D787>. – Title from the screen.
5. Cambridge Ancient History. Persia, Greece, Western Mediterranean, 525–479 BC. – Cambridge : Cambridge University Press, 1988. – 674 p.
6. Kitto H. D. F. Tragedia Graeca. Studium Literackie / H. D. F. Kitto. – Bydgoszcz : Homini, 1997. – 384 s.
7. Mackenzie J. S. The Dangers of Democracy [Electronic resource] / J. S. Mackenzie // International Journal of Ethics. – 1906. – № 6 (2). – Mode of access: <http://www.jstor.org/stable/2376072>. – Title from the screen.
8. Mitchell L. G. Friends and Enemies in Athenian Politics [Electronic resource] / Lynette G. Mitchell and P. J. Rhodes // Greece & Rome, Second Series. – 1996. – Vol. 43. – Mode of access: <http://www.jstor.org/stable/643081>. – Title from the screen.
9. Pelling C. B. R. Greek tragedy and the historian / C. B. R. Pelling. – Oxford : Oxford University Press, 1997. – 268 p.
10. Rehm R. Greek tragic theatre / Rush Rehm. – London : Routledge, 1994. – 184 p.
11. Roberts J. T. Athens on trial. The anti-democratic tradition in western thought / J. T. Roberts. – Princeton : Princeton University Press, 1994. – 405 p.
12. Saxonhouse A. W. Athenian Democracy: Modern Mythmakers and Ancient Theorists [Electronic resource] / Arlene Saxonhouse // Political Science & Politics. – 1993. – Vol. 26, № 3. – Mode of access: <http://www.jstor.org/stable/419988>. – Title from the screen.

M. Shahuri

**JUSTICE, ARROGANCE AND MYTH:
THE MAIN IDEAS AND MEANINGS
OF THE TRAGEDY “PERSIANS” BY AESCHYLUS**

This article is devoted to the problems of representation of historical events of the V century BC in the tragedy “Persians” by Aeschylus.

Keywords: ancient world, antiquity, ancient Greece, drama, theatre, Aeschylus, “Persians”, battle of Salamis, Persian wars, Phrynichus.

Матеріал надійшов 06.02.2015